

А ще з живих уст:

- Щоб за кордон їхати, треба закордонного паспорта виробити.
- А скільки ж грошей тре' на ту вірбу? (людина, вихована на сучасній літературній мові, неодмінно сказала б *вироблення*)

Перед кожним новим поколінням українських термінознавців, у наддаток до всіх інших проблем, щоразу постає питання добору точних відповідників до російських (а віднедавна ще й англійських) активних дієприкметників. Чимало в цій галузі вже напрацьовано, зокрема, добру справу зробив “Російсько-український словник технічної мови” Войналовича і Моргунюка (Київ, 1997), запропонувавши користувачеві широку гаму питомих словотвірних моделей. Проте хотілося б привернути увагу до ще двох не залучених до активного термінологічного вжитку формантів.

Історично дієприкметниковий суфікс *-ом-* здавна виступає словотворчим засобом в українських прикметниках, порівн.: *відомий, питомий, знайомий, свідомий, близомий* “близький”, *вагомий, їдомий* “їстівний”, *зникомий* (рос. *исчезающий*), зрештою, *рухомий*. Як бачимо, рідковживаним цього суфікса не назвеш, тим часом за його допомогою, керуючись знову ж таки аналогією, можна утворити семантично прозорі, легкозрозумілі назви дійових ознак, як-от: *бігрома хвиля, мишень* – рос. *бегущая волна, мишень* – замість пропонованих у новітніх словниках *біжня, бігуча* або ще якомсь. Власне кажучи, *бігуча* – це прикметник якісний, на зразок: *тягуча пісня* (бо інша може бути ще тягучіша), *несуча курка* (ще якась може нести більше яець), *везучий віл* (у власне-українському значенні “здатний добре везти”: *старий віл, та ще везучий*). У нашому ж випадку потрібен відносний прикметник.

Функцію, аналогічну до *-ом-*, в українській мові виконує суфікс *-им-*, порівн.: *видіма смерть* “неминуча очевидна смерть”, *іти на виділий рбзмир* “цілеспрямовано йти на конфлікт”, *нещадіимий* “нічого не вартий, ні до чого не придатний” (*голь нещадима* – рос. *голь перекатная*), *питіимий* “питний” тощо. Попри їхню генетичну дієприкметниковість, народна мова вживає цих суфіксів виключно в прикметниках – подібно до теж історично дієприкметникових *-уч (-юч), -ач(-ляч), -ущ(-ющ), -ащ(-ящ)*.

Перекладаючи активні дієприкметники, не зайво буде опрацювати відповідний матеріал сербохорватської мови. Саме ця мова з-поміж усіх слов'янських найближче стоїть до української в плані частотності вживання згаданих дієприкметників, інакше кажучи, вона їх практично не використовує, виробивши натомість досить струнку схему найменування тих понять, до яких зокрема російська мова здебільшого добирає зазначені дієприкметникові форми.

Підсумовуючи, нагадаю відому сентенцію про те, що чужої мови можна навчитися за рік, а рідну опановують усе життя. Отож, усім, хто присвятив себе складному і цікавому світові термінів, не варто думати, що якоїсь ясної миті ви нарешті вхопили Бога за бороду і відтепер маєте незаперечне право керуватися лише власним відчуттям мови, сказано ж бо: *а мова – як море...*

ТЕРМІНОЛОГІЯ В ЇЇ ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

© Світлана Панченко, 2000

Львівський національний університет

Наукова термінологія—вище породження людської думки, при тому національної за

своїми витоками, міжнародної за своїм поширенням серед різних народів світу. Саме в термінології закодована історія і культура народу. Основу кожної термінологічної системи (природно сформованої) становлять власне національні слова, що увійшли в науковий обіг.

“...Термінологія кожного народу, – читаємо у В.Сімовича. – йшла і йде іншими шляхами, вона зв’язана з культурними впливами чужих мов (рос., нім. та церк.-слов. потрохи з пол.) та структуральними законами кожної мови.” [5, С.7]

Кожна природно сформована термінологічна система розвивається за законами спадковості. Розбудова термінологічних систем—складна і важка справа. Термінологія не постає відразу, а, звичайно, витворюється самим життям впродовж віків.

Термінологічна лексика посідає помітне місце у словниковому складі будь-якої розвинутої літературної мови. Безперервно поповнюючись новими одиницями, вона становить ту частину словника, розвиток якої відбувається найбільш інтенсивно.

“Кожна наука прагне максимально впорядкувати термінологію, якою вона користується, і, встановивши однозначну співвідносність між словом і термінованим поняттям, досягти максимальної точності й лаконічності кожного терміна.” [3, С.15]

Термінологія— дуже різноманітна система. До її складу входять не тільки т.зв. “чисті” або абсолютні терміни (безумовно, їх кількість досить значна), але в межах термінологічного поля набуває свого конкретного поняттєвого значення велика група слів загальнономовного словника (рідина, тиск і под.).

Українська наукова мова має глибокі корені, про які ми можемо говорити на підставі даних, що дають “найстаріші зразки актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі 10 в.” [6, С.203]. Відповідно і термінологічна лексика в українській мові складалася століттями. У процесі функціонування побутові слова наповнювалися специфічним значенням, відбиваючи формування нових понять і сприяючи цьому позалінгвістичному процесові.

“Історія формування української мови—це постійне переборення політичних перешкод і заборон. У період життя українського народу в самостійній державі, засвідченого пам’ятками 9-14 ст. його літературною мовою була чужа староболгарська (церковнослов’янська).

Коли ж її витіснила мова, що витворилася на живій, народній основі, український народ став бездержавним (др.пол.17 ст.)” [4, С.8]

На поч. 19 ст. наука, політика і філософія все ще не україномовні. Потрібно було творити й найпростіші звороти для вираження наукових понять. У процесі творення і укладання нової української наукової термінології виділяють особливо важливі періоди.

Перший — др. пол. 19 ст. Він пов’язаний з журналом “Основа” та діяльністю Наукового Товариства ім. Шевченка у Галичині, коли на його сторінках друкували наукові праці І.Франко, М.Грушевський, І.Горбачевський, Є.Озаркевич, М.Кравчук, В.Левицький. Саме про цей період І.Франко писав, що українська мова збагачується “новими термінами та висловами, відповідно до прогресу сучасної цивілізації” [7, С.207]

Увійшли в історію української науки і її мови драгоманівська “Громада” (1878-1882) з найрізноманітнішими науковим і науково-публіцистичним матеріалом.

Найбільші труднощі зустрічалися при формуванні науково-технічного, ділового та військового стилів.

Досягнення наукової думки на межі 19-20 ст. у вік “пари і електрики” активізувати потенційні засоби мови для розвитку, збагачення і стабілізації термінології в кожній з

наук. Питання впорядкування термінів у сфері кожного фаху набуло особливого значення. Сформувавшись, термінологічна лексика поступово ставала компонентом самої мови, її внутрішнім надбанням.

Хоч українська термінологія творилася на різних територіях України, які належали до різних держав, при її виробленні чітко виявилася єдність письменників, суспільнополітичних діячів, учених усєї України.

Розбудова термінологічних систем здійснюється і наддніпрянцями (А.Кримський, Б.Грінченко, І.Стешенко) і наддністрянцями (І.Верхратський, М.Пачовський, І.Франко).

Систематичну, організуючу роботу, спрямовану на вироблення української наукової мови, з 1892р. починає проводити Наукове Товариство ім. Т.Шевченка у Львові.

Другий період пов'язаний з утворенням наукових товариств у Східній Україні (1913 - Київ, 1918 – Луганськ), які також починають друкувати наукові праці українською мовою.

Третій період відкривається 1921 роком, коли було створено Інститут української наукової мови (ІУНМ). Навколо цього найавторитетнішого наукового центру, що координував термінологічну працю в усій Україні, гуртувалися висококваліфіковані фахівці природничих і технічних наук і мовознавці, які уклали та видали понад 40 термінологічних словників із різних галузей науки і техніки.

Порівняно з попередніми десятиліттями, за 1917-1921рр. істотно змінився статус української мови. Майже після двохсотлітньої перерви вона стала мовою законодавства, адміністрації, взагалі, усіх сфер суспільного, політичного життя України, а також мовою її армії.

Негаразди української термінології беруть початок від ліквідації 1930 року ІУНМ.

“У 1933-1935рр. було перервано нормальний природний перебіг творення і розвитку національної термінології і вилучено (фактично репресовано) понад 40 000 українських наукових і технічних термінів, натомість запропоновано терміни російські, або міжнародні у російській транскрипції” [1, С.25]

Незважаючи на утиски і дискримінацію української термінології, її розвиток у перші десятиріччя 20ст. переконає, що для вироблення українських термінологічних стандартів не потрібні жодні посередники.

Терміни творилися різними способами: відбором народних слів, появою нових, запозиченням готових похідних з різних мов. Підхід до термінотворення був різний, нерідко спостерігаємо навіть крайні засади (від пуристичних до максимальної орієнтації на запозичення). “Саме принцип у термінології та науковій мові може перемогти, а певніше, що вони обидва матимуть однакову рацію вживання” [2, С.7]

Починаючи з 60-х рр., у термінологічній українській науці зроблено немало. Це і монографічні дослідження, і з різних фахів перекладні словники.

Якщо говорити про сучасний період формування термінологічної справи, то поступово усі галузі науки стають україномовними.

На рівні парадигматики вкрай важливо, щоб досягнення науки стало для народу надбанням власної думки, а не перетравленим баластом незрозумілих термінів.

1. Кочерга О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології. *Сучасність*. — 1994р. №7-8 2. Курило О. Словник хемічної термінології. — К. 1929. 3. Осипенко З.М. Різновиди термінів і їх семантичні особливості. *Мовознавство*. — 1974. №2 4. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. — Львів. — 1994р. 5. Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини / Шлях виховання й навчання. — 1934р. №41 6. Франко І.Я. Нарис історії українсько-російської літератури до 1890. *Збір. творів у 50-ти т.* — т. 41 7. Франко І.Я. *Літературна мова і діалекти*. *Збір. Творів у 50-ти т.* — т. 37.